

ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

КУЗЕНКО Петро Ярославович

УДК 726. 825 (477)

**НАРОДНІ КАМ'ЯНІ НАДМОГИЛЬНІ ХРЕСТИ
УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ
СЕРЕДИНИ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ
(ІСТОРІЯ, ТИПОЛОГІЯ, ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ)**

17.00.01 – теорія та історія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ – 2005

008
Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Прикарпатському
Василя Стефаніка.

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00762213 (L)

Науковий керівник: доктор мистецтвознавства, професор
Федорук Олександр Касянович,
Національна академія образотворчого
мистецтва та архітектури,
завідувач кафедри теорії та історії мистецтва

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор
Боднар Олег Ярославович,
Львівська національна академія мистецтв,
завідувач кафедри менеджменту

кандидат мистецтвознавства
Щербак Василь Артемович,
Академія мистецтв України,
старший науковий співробітник

Провідна установа: Київський національний університет
культури і мистецтв,
кафедра теорії та історії культури,
Міністерство культури і туризму України, м. Київ

Захист відбудеться "22" листопада 2005 р. о 14⁰⁰ годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.850.01 у Державній академії
керівних кадрів культури і мистецтв (01015, м.Київ, вул.Січневого повстання
21, корп. 15).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державної академії
керівних кадрів культури і мистецтв (01015, м.Київ, вул.Січневого повстання
21, корп. 11).

Автореферат розісланий "20" жовтня 2005 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Овчарук О.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

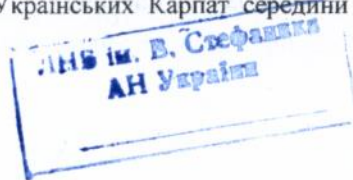
Актуальність теми дослідження. Становлення та розбудова української держави створили необхідне підґрунтя для всебічного дослідження в мистецтвознавстві сакральної тематики, насамперед однієї з малодосліджених її галузей – меморіалістики в контексті традиційних форм народної культури.

Надмогильна пластика протягом століть була міцно утвердженою галуззю українських народних художніх промислів, що уособлювала розвиток та спадкоємність творчої практики українців. Через те, що меморіальні пам'ятки хресторобного ремесла розташовані під відкритим небом, зокрема на давніх сільських цвинтарях, більшість із них зазнали руйнівних впливів природи та людини. Закономірно, що для вивчення даного виду творчості нагально необхідним є проведення експедицій у справі фіксації, охорони, збереження та аналізу цих нерухомих об'єктів народної культури.

Кількість наукових праць сучасних учених із питань розвитку кам'яної меморіалістики Українських Карпат є незначною. Так, розвиток каменярства Лемківщини розглядає Г.Горинь, Гуцульщини – Г.Горинь, Я.Грендиш, О.Никорак, Закарпаття й Галичини – Т.Чаговець. У дослідженнях М.Моздира та В.Малини наведено приклади іконографії надмогильних пам'ятників і згадки про діяльність майстрів-каменотесів гуцульських сіл Тюдів, Кути, Соколівка. М.Приймич аналізує форми ландшафтних, у тому числі кам'яних хрестів Закарпаття. На вивчення певних процесів розвитку кам'яної меморіалістики в Галичині звертали увагу М.Моздир, Р.Одрехівський, М.Станкевич, Л.Хом'як та ін. У їх публікаціях увага зосереджена на аналізі пам'яток з Опілля, Поділля та Розточчя.

Констатуючи активний інтерес науковців до розвитку хресторобного ремесла різних регіонів, треба відзначити відсутність праць, у яких було б здійснено аналіз розвитку народної кам'яної меморіальної різьби Українських Карпат. Проте саме надмогильні хрести є пріоритетним видом кам'яної меморіальної пластики краю. Значна перевага такого виду надгробка вирізняє Карпати з-поміж сусідніх регіонів – Поділля та Опілля, для яких характерним є інтенсивне використання об'ємної фігурної скульптури.

Варіативність мистецьких рішень простежується у характеристиках меморіального ремесла на різних етапах його розвитку, якщо порівнювати їх із середини XVIII до першої половини XX ст. Усе це обумовило вибір хронологічних меж дослідження. Спрямованість розвитку хресторобного ремесла зумовила необхідність вивчення історії, типології та художніх особливостей народних кам'яних надмогильних знаків, а також комплексного висвітлення їх архітектури й іконографії у різних частинах Українських Карпат середини XVIII – першої половини XX ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана відповідно до наукової теми “Українська культура у міжнародних зв'язках”, шифр теми 4.6.9.3. за планом Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України від 17.05.2002 р. (Бюро відділення ЛІММ НАНУ від 17.01.2001 р.).

Мета роботи – охарактеризувати стан та визначити тенденції розвитку народної кам'яної меморіальної різьби Українських Карпат.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати процес формування меморіалознавства в Україні;
- з'ясувати історичні передумови розвитку знаку хреста та простежити його трансформацію в мистецьких витворах хресторобного ремесла України;
- визначити регіональні умови становлення народних кам'яних надмогильних хрестів Карпат;
- здійснити класифікацію архітектурних форм кам'яних надмогильних пам'яток Українських Карпат, визначити їх локальні художні риси;
- проаналізувати особливості декору кам'яних надмогильних хрестів, простежити його еволюцію.

Об'єкт дослідження – процес розвитку народних кам'яних надмогильних хрестів Карпатського регіону середини XVIII – першої половини XX ст.

Предмет дослідження – історія, типологія та художні особливості народних кам'яних надмогильних хрестів Українських Карпат.

Методи дослідження. Відповідно до поставлених завдань дисертантом використовувалися такі методи: *аналізу* – для всебічного вивчення кам'яної меморіалопластики та її генези, детального дослідження специфіки архітектури хреста, постаменту та їх декоративного оздоблення; *порівняльно-історичний* – при визначенні основних етапів становлення та розвитку надмогильного пам'ятникарства Українських Карпат; *синтезу* – при створенні цілісної картини історії та художніх особливостей надмогильних хрестів Карпат; *типології* – задля проведення класифікації форм архітектури та елементів оздоблення кам'яних хрестів; *системності* – у розкритті кам'яного пам'ятникарства Українських Карпат як елемента національної народної творчості, висвітленні матеріального відображення світоглядних уявлень та вірувань, філософсько-етичних і естетичних поглядів жителів Карпат.

Територіально дослідження охоплює етнографічний регіон Карпат, що знаходиться в межах сучасної України. Це – гірська частина Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької та Закарпатської областей.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що дисертантом **вперше**:

- комплексно розглянуто хрест як важливий елемент художньої культури Карпат;

- встановлено діалектичний зв'язок між культурними традиціями і кам'яним хресторобним ремеслом Українських Карпат, що уособлює світоглядні уявлення народу цього регіону;

- проаналізовано розвиток народних кам'яних надмогильних хрестів Карпат і показано передумови становлення та еволюцію українського кам'яного хрестовиробництва;

- здійснено аналіз архітекtonіки й художнього оздоблення кам'яних надмогильних пам'яток Українських Карпат і на цій основі розроблено їхню класифікацію;

- простежено динаміку взаємовпливів різних мистецьких традицій регіону та виявлено їх роль у процесі вдосконалення практики виготовлення народних кам'яних надмогильних хрестів;

- до наукового обігу введено велику кількість пам'яток народної кам'яної архітектури та встановлено відомості про окремих майстрів-хресторобів.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що основні положення дисертації можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з історії українського народного та сакрального мистецтва, включені до навчальних курсів з української культури, історії українського мистецтва, народознавства. Зібраний і проаналізований польовий матеріал може використовуватись у практичній діяльності музеїв та державних служб охорони й збереження нерухомих пам'яток культури.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження оприлюднені у доповідях та повідомленнях на конференціях, зокрема: Всеукраїнській науково-практичній конференції “Ідея української церкви в Україні” (Тернопіль, 1997 р.); науково-практичній конференції “Колекції Державного музею українського народного декоративного мистецтва – 100 років” (Київ, 1999 р.); XIII щорічній Міжнародній науково-практичній конференції “Соціально-економічні, політичні та етнонаціональні чинники буття народу в системі українознавства” (Київ, 2004 р.); у виступах на засіданнях методологічного семінару кафедри мистецтвознавства та експертної діяльності Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв Міністерства культури і туризму України.

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладені у восьми наукових публікаціях, п'ять із них – у виданнях, що затверджені рішенням ВАК України як фахові за напрямом “Мистецтвознавство”.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, десяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (217

найменувань), приміток, 12 додатків, що містять 125 фотоілюстрацій, 17 таблиць, 9 графічних рисунків. Загальний обсяг роботи з додатками становить 360 сторінок, у тому числі основний текст викладено на 182 сторінках. Загальний обсяг додатків – 160 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначено мету й завдання дослідження, об'єкт і предмет, розкрито наукову новизну та і практичне значення, подано відомості про апробацію і публікації, окреслено структуру роботи.

У першому розділі – **“Історіографія проблеми, джерела та методи дослідження”** – проаналізовано історіографію вивчення надмогильних хрестів в Україні, розкрито джерельну базу й означено методи дисертаційної праці.

На основі аналізу джерельної бази виокремлено чотири періоди історіографії проблеми. Нижня межа першого періоду сягає середини XIX ст. і завершується початком XX ст. Він репрезентований працями Н.Каманіна, А.Скальковського, Д.Яворницького та ін. Характерною ознакою цього періоду є локальність висвітлення меморіальних пам'яток під кутом зору їх описового й описово-аналітичного бачення. Дослідників цікавили у надгробках, головним чином, написи (проводилася їх точна фіксація), визначалися дати, робилися спроби встановити історію походження.

Наступний період припадає на початок XX ст. – кінець 1930-х рр., коли історичний підхід поєднується з мистецтвознавчим. У поле зору вчених потрапляє значне коло народних надгробків із різних регіонів України, що в попередній період, позначений увагою до козацької меморіалопластики, мали маргінальне значення у процесі вивчення (Ф.Вовк, Г.Колцуняк, О.Цинкаловський, К.Широцький, Д.Щербаківський).

Третій період історіографії меморіалопластики припадає на радянську добу в історії України. У цей час у мистецтвознавстві висвітлення такого роду пам'яток, як правило, обминалося або розглядалося завуальовано в контексті інших видів творчості. На особливу увагу з тогочасних публікацій заслуговує стаття А.Дороша.

Вивчення українських надгробків, хоч і в незначному обсязі, здійснювалося, однак, за кордоном (журнал “Polska sztuka ludowa”). У цьому виданні було опубліковано декілька праць про каменеобробне ремесло та надгробки лемків, які тепер компактно проживають на території Польщі (Т.Лопаткевич, К.Маршакова, Р.Рейнфус).

Відродження меморіалознавства у четвертий період після довгого занепаду відбулося із здобуттям Україною незалежності. Вивченням надмогильних хрестів займалися Р.Забашта, В.Малина, М.Моздир, Р.Одрехівський, І.Сапожников, М.Станкевич, Д.Телегін, Л.Хом'як, Р.Шувалов та ін.

Сучасній дослідниці Л.Хом'як належить дисертаційна праця “Меморіальна різьба осередків народного каменярства в Галичині кінця XIX–XX ст.”, у якій надмогильна скульптура розглядається на матеріалі виробів кількох осередків. Авторка детально аналізує архітектурно-будівельну практику, зокрема, пам'ятникарство чотирьох осередків Тернопільської та Львівської областей: нараївського, язловецького, демнянського, а також меморіальну скульптуру різьбярської родини Папіжів.

Уперше в українському мистецтвознавстві комплексно репрезентував дослідження сучасних учених про хрест збірник наукових праць “Українська хрестологія”, що вийшов за науковою редакцією М.Станкевича. Його поява послужила вагомим аргументом у становленні хрестології як окремої галузі мистецтвознавства.

Всебічному дослідженню надмогильних хрестів Карпат сприяло врахування особливостей культурних процесів та історико-політичних умов, а також локальних стильових відмін розвитку народного мистецтва й культури в цілому (Р.Захарчук-Чугай, Я.Запаско, Т.Кара-Васильєва, Ю.Лашук, О.Найден, М.Селівачов, М.Станкевич, О.Тищенко, М.Фіголь).

Теоретична частина дисертації сформована на основі методології мистецтвознавчих праць із хрестології та меморіалопластики: Г.Колцуняка, В.Малини, М.Моздира, Р.Рейнфуса, В.Свенціцької, М.Станкевича, О.Федорука, К.Широцького, Д.Щербаківського та ін.

Окрім перелічених праць, джерельну базу дослідження становлять артефакти – кам'яні надмогильні хрести, виконані народними майстрами середини XVIII – першої половини XX ст. та зібрані автором під час експедицій упродовж 1995–2004 рр., а також з колекцій Івано-Франківського державного художнього музею, Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й.Кобринського, приватних збірок.

Аналіз конкретних елементів народної творчості здійснювався дисертантом у контексті ширшого поняття – національного мистецтва, невід'ємною складовою якого є меморіалопластика України.

Комплексний підхід до вивчення проблеми уможливив аналіз народних кам'яних хрестів Українських Карпат, а також обґрунтування їх як складової національного мистецтва та елемента культури українців.

У другому розділі – **“Передумови формування кам'яного хресторобного ремесла Карпат”**, – що складається з 4-х підрозділів, розглянуто

історію знаку хреста, простежено його трансформацію в духовному та художньо-матеріальному вимірах. Увагу звернено на роль цього знаку в культурі Карпат. Розкрито діапазон використання хреста в регіоні й світоглядні уявлення, що пов'язані з ним. Вивчено стан каменярського ремесла, його технологічні особливості.

У розділі зроблено історичний огляд розвитку знаку хреста в Україні та у світовому контексті. Зазначено, що цей глибокий за змістом символ протягом тисячоліть трансформувалася від простого знаку, пов'язаного з давньоязичницькою міфологією, до християнського – з багатою іконографією. З часу офіційного визнання християнської релігії він набув розповсюдження як символ страждань і смерті Ісуса.

У роботі показано, що хрест в якості символу християнства поширився в Україні й отримав визнання після запровадження християнської релігії. З часів Київської Русі поступово розвиваються різні типи знаків хреста, утверджується технологія їх виготовлення. Цей процес багато в чому залежав від загального стану та тенденцій розвитку декоративно-ужиткового мистецтва певного історичного періоду. Хрест використовувався в оздобленні різних предметів, а також виконувався самостійно. Різноманітного художнього вирішення набули такі його зразки, як процесійні, ручні, увінчуючі та ін.

Відзначено, що кам'яний надмогильний хрест, якому належить вагоме місце в українському хресторобному ремеслі, має в Україні тисячолітню історію. До знаків княжої доби, ймовірно, належить хрест із села Зимно, стосовно датування якого існують різні версії.

Аргументовано, що активне розповсюдження на теренах України кам'яних надмогильних хрестів розпочинається з козацької доби (XVII – XVIII ст.). У цей час виробилися характерні форми козацьких хрестів та структура їх оздоблення. Високорозвинена козацька надмогильна пластика вплинула на виготовлення меморіальних хрестів цивільним населенням, яке за її зразком у хресторобному ремеслі починає використовувати камінь. Зроблені з цього матеріалу знаки стали практикуватися в різних регіонах України, що зумовило формування локальних художніх засад їх виготовлення.

Так, на півдні України розвиток започаткованої козаками традиції спрямовувався, головним чином, на урізноманітнення архітектурних форм хреста. Під її впливом перебувала іконографія оздоблення гла пам'яток і техніка плоскорельєфного та контурного різьблення.

У західній частині України з XVIII ст. поступово утверджується потужна традиція надмогильних хрестів, де зміни їх форми стають стриманіші, а декор позначений намаганням досягти рельєфної виразності, зв'язком з іншими видами народного мистецтва регіону. Тут активно вживали рослини,

геометричні форми та фігурне різьблення. У XIX – першій половині XX ст. у Західній Україні кількісно формуються осередки з виготовлення таких знаків.

Установлено, що хрест усвідомлювався горянами як християнський символ Віри, якому поклонялися і до якого ставилися з великою пошаною. У такому значенні він використовувався у церковно-обрядовому мистецтві, де застосовувалися виготовлені народними майстрами напестолюбні, ручні, екстер'єрні та інші знаки. Серед народних майстрів Карпат, які займалися виготовленням дерев'яних хрестів у XIX – на початку XX ст., відомі імена В.Девдюка, М.Мегединюка, В.Турченкока та ін.

На основі аналізу культури населення Карпат відзначено, що утверджуваний церквою символ у світосприйнятті горян набув специфічних надприродних властивостей – значення оберегу. Це зумовило розвиток традиції виготовлення натільних, нагрудних хрестів, згаль у цьому регіоні. Вплітаючись у систему язичницьких вірувань, християнський знак обростав різними повір'ями. У таких виробках, що уособлювали глибоку Віру їх власника, органічно поєдналися елементи християнської та язичницької символік. Нерідко поганські знаки проникали в систему оздоблення християнських сакральних виробів, доповнюючи їх художнє і смислове навантаження.

Здійснено спробу довести, що горяни за допомогою хреста захищали себе й свої домівки, прагнули сакралізувати простір як церковний (цвинтарний), так і світський, зберегти пам'ять про померлого, історичну подію. Про це свідчать ландшафтні хрести, що встановлювалися на могилах, полонинах, біля доріг.

Основою розвитку каменярського ремесла регіону виявилися поклади придатного для обробки каменю. Місцеве населення використовувало камінь у будівництві, побуті. Виняткового піднесення каменярство зазнало наприкінці XIX ст., що було зумовлено відкриттям каменоломень у ряді місцевостей краю (Криворівні, Брустурові, Тюдові, Ямні, Турці).

Наголошується, що впродовж тривалого часу народні майстри вивчали природні властивості каменю піддаватися обробці, виробляли систему знань, умінь і навичок роботи з цим матеріалом. На цій підставі утвердилися правила заготівлі та транспортування каменю, сформувався набір інструментів, що у горян одержав оригінальні термінологічні назви (“шпїцгайза”, “пасирка”, “шпїц”, “пунчста”).

У результаті дослідження встановлено, що каменеобробне ремесло пройшло шлях від побутового до пам'ятникового: майстерність, відшліфована при виготовленні предметів побуту, стала основою розвитку пам'ятникарства. Серед майстрів-хресторобів Карпат першої половини XX ст., імена яких вдалося встановити, – Є.Німчук, С.Капітанчук, І.Фіщич, В.Федюшко. Деякі виготовляли також популярні на той час пам'ятники Т.Шевченкові та єврейські надгробки.

Простежено процес виготовлення кам'яних надгробків і техніки, які використовували народні майстри: відколвання, видовбування, різьблення тощо. Технологія виготовлення кам'яного хреста розвивалася поступово шляхом ускладнення форми, конструкції й техніки різьблення. Майстри опанували не тільки техніку заглибленого, але й сформованого згодом випуклого рельєфу.

У третьому розділі – **“Регіональні особливості архітектури кам'яних надмогильних хрестів Карпат”**, – що складається з 2-х підрозділів, проаналізовано специфіку архітектоники народних надгробків. У регіоні практикувалося виконання хрестів, архітектурна будова яких складається з хреста або хреста з основою.

Результати дисертаційної праці показали, що майстри концентрували увагу на формі хреста, забезпечуючи їй оригінальне художнє вирішення. Стильові перетворення відбувалися здебільшого на основі найпоширенішої в регіоні чотирикінцевої конструкції хреста. На такий вибір типу хреста впливала приналежність майстра до певної християнської конфесії. Чотирикінцева форма була об'єднуючою для східної та західної церков, виступила виразником церковнорелігійної ситуації регіону.

На художній обробці форми хрестів позначилися особливості Карпат, що перебували в полі сильних мистецьких впливів Сходу й Заходу. Форма хреста, як правило, позбавлялася суворості західної, проте не набула суттєвих змін, що були властиві для східної традиції. Перетворюючи форму кам'яного хреста, народний майстер скеровував фантазію на вдосконалення рамен, не порушуючи його встановленої схеми, як це мало місце на півдні України.

За основоположними принципами формотворення визначено три шляхи моделювання хреста: пропорційні зміни, деталізована проробка рамен та відзначення середхрестя. Суттєвою складовою художніх перетворень цього знаку було видовження або закорочення його кінців. Як правило, видовжувалися нижній і верхній кінці, що витягувало вертикаль форми, надаючи їй в такий спосіб монументальності. Простежено, що на Гуцульщині та Закарпатті верхнє рамено хреста виконувалося збільшеним, а на Бойківщині, навпаки, зустрічаються хрести з укороченням верхнього кінця. Зміни форми хреста відбувалися також шляхом розширення або звуження його кінців. До ряду широкораменних зараховано хрести з трапецеподібним розширенням кінців та деякі – з прямими.

Звернено увагу, що однією з найдавніших форм кам'яних хрестів у Карпатах є така, що має розширені до країв рамена. Аналізуючи побутування хреста грецького типу в регіоні, доведено вплив козацьких надгробків на практику його виконання, підтвердженням чого є їх популярність у козаків та зосередження давніх зразків надгробків на східному схилі гір. Розповсюдження хрестів із розширеними до країв кінцями в Україні, крім джерела козацької

меморіаластики, має і давні слов'янські корені. Така форма хреста зовнішньо нагадує поганську стелу. Ця тенденція простежується на формі давніх хрестів із прямими кінцями. Широкораменні хрести з прямими кінцями більше побутують на Закарпатті та Гуцульщині. Вони мають прості лаконічні або художньо ускладнені форми.

Відзначено, що до окремої групи широкораменників належать хрести з розширеним до основи нижнім кінцем та трьома прямими. Практикувалося таке розширення прямолінійної або криволінійної геометричної форми. Трапеце-подібні хрести в основному зафіксовано на гуцульсько-покутському пограниччі та буковинській частині Карпат. На гірську територію вони прийшли із сусіднього Покуття.

Крім широкораменників, у регіоні виявлено значну кількість хрестів із вузькими кінцями. Вони мали серйозну презентацію у східній частині Бойківщини. На процес їх виготовлення впливали дерев'яні хрести та міське пам'ятникарство, що в цій частині Карпат знаходилося у взаємозв'язку з народною меморіаластикою.

Пропорційне моделювання форми хреста нерідко передбачало його деталізовану обробку. Найуживаніший у регіоні вид прямокінцевих хрестів відзначається розмаїттям художніх форм. Такі зміни в хрестах цього виду найчастіше застосовували на завершенні їх кінців, рідше – по всій довжині. Подібні перетворення спостерігалися на основі давньоукраїнської традиції і в новітніх художніх віяннях.

Аналіз меморіальної різьби Карпат у контексті розвитку цього виду художньої творчості України дозволяє зробити висновок, що в досліджуваному регіоні архаїчний, пелюсткоподібний тип пам'ятника набуває характерних мистецьких видозмін. Наприкінці XIX – на початку XX ст. пелюсткоподібні форми стали основою для утворення типу кулеподібних завершень хрестів. Пелюстку, розташовану на торці їх рамена, замінює напівсфера. Такі зразки спостерігаються на Закарпатті та Гуцульщині.

Наступний етап формотворення кам'яних хрестів позначений виникненням художньо-гранчастих змін. Це відбувалося під впливом дерев'яних надмогильних хрестів регіону. Окремі перебувають у зв'язку з міською меморіальною скульптурою. За відносною загостреністю завершень рамен виділено декілька різновидів таких хрестів. До першого належать завершення рамен із тупими злагодженими формами; до другого – такі, що тяжіють до загостреності та шпильчастості. Їх стилістика споріднена з дерев'яними хрестами. Третій різновид представляють хрести із зрізаними гранями, що виникли під впливом міського ремесла. Народні майстри піддавали їх творчій обробці (С.Капітанчук).

Окрему групу становлять хрести, які в нижній частині вертикального рамена мають потовщення розмаїтих форм, що генетично символізують Голгофу. Така спрощена метафорика пластичного мислення спонукала видозміну нижньої частини й була властивою для давніх надмогильних хрестів багатьох регіонів України, у тому числі Карпат, і не зникла навіть із появою високих постаментів, що перебрали на себе алегоричну функцію Голгофи. Вони мають різні форми, а їх вигляд у поєднанні зі стовбуром хреста та наявністю аналогії в інших видах хрестів спонукає до аналога про символічний взаємозв'язок цих форм із “горщиком під світовим деревом” (образ вазона).

Відзначено вплив культу дерева на виконання хрестів, що мають вигляд дерева з обрубаними гілками. Такі зразки – найдавніші з них датуються початком ХХ ст. – відомі у східній частині Карпат. Вони виникли під впливом хресторобного ремесла Прикарпаття й Поділля, де їх генеза пов'язується з ХІХ ст.

Польовий матеріал засвідчує, що дуже рідко чотирикінцева форма хреста, не порушуючи його чіткої схеми, могла поєднуватися з підкресленим елементом центральної частини знаку. На Гуцульщині, наприклад, під впливом мосяжних хрестів вона перетинається ще одним чотирикінцевим хрестом, утворюючи так званий комбінований тип.

У процесі вивчення особливостей архітектури меморіалістики Карпат встановлено, що форма кам'яного хреста в регіоні, як правило, доповнюється постаментом. Цей функціонально обумовлений пластичний компонент у складі пам'ятника наділявся, окрім художнього, важливим символічним змістом і мав своєрідне архітектурно-декоративне вирішення. Відзначено, що його формування відбувалося під впливом міського пам'ятникарства, народного мистецтва та у зв'язку з малою сакральною архітектурою Угорщини й Польщі. Еволюція здійснювалася поступово – від малих форм до монументальних, що, наслідуючи міське ремесло, утверджуються з другої половини ХІХ ст.

У східній частині Карпат розвинуті форми постаменту подібні до паралелепіпеда. Вони здебільшого виконані окремо від хреста. Така конструкція у вигляді низької основи, поширена ще в козацькій меморіалістиці з певними художніми змінами, відома в цій частині регіону з 30-х років ХІХ ст. Постаменти цього виду умовно поділено на дві групи: з чіткими архітектурними формами та фактурним вирішенням, головним чином, імітацією під мурування з каменю. Найживанішими є постаменти першого виду, конструкція яких на зразок міських пам'ятників складалася переважно з трьох частин. Мінімальної художньої зміни, як і в міському ремеслі, зазнавали нижня та середня частини. Водночас встановлено, що у народному ремеслі регіону практиковані постаменти з нетиповими художніми акцентами. Такі унікальні зразки із середньою частиною зубчастої форми притаманні меморіалістиці Гуцульщини.

Художніх перетворень, подібно до професійних пам'ятників, найчастіше зазнавала верхня частина постаментів. Наслідуючи зразки міського пам'ятникарства, народні умільці використовували карнизи, фризи тощо. Одним із найдавніших є карнизно-горизонтальний тип завершення. Найпростіші з них виникли наприкінці XIX ст. На початку XX ст. цей тип постаментів ускладнюється, вводиться в композиційні схеми двоярусних завершень. Приклад таких оригінальних вирішень становлять каменеобробні твори подівського майстра В.Федюшка.

Тісно пов'язані з міським ремеслом форми постаментів цього типу, що спостерігаються у Долинському районі (Бойківщина). Вони відзначаються ускладненням форм і композиції та витонченим моделюванням. Такі риси притаманні постамаментам інших типів означеної групи з чіткою архітектонікою, що практикуються у бойківській частині Карпат. Тут активно використовувалися популярні у міському ремеслі арочні завершення постаментів, а також інтерпретуються шпильчасті форми. У кам'яному пам'ятникарстві Гуцульщини ці типи набували спрощених індивідуальних рис. Тут склалися цікаві оригінальні форми типу звужуючих. На початку XX ст. їх вдало інтерпретував майстер І.Фіцич. Форми створених ним пам'ятників пізніше відливалися в бетоні.

Численні пам'ятки дають право зробити висновок, що профільовані постаменти на Гуцульщині позначені яскравою народною стилістикою. Їх характерну ознаку, на відміну від згаданих типів, формує незалежність від впливів міського ремесла. Художні інтерпретації майстри здійснювали лаконічним профілюванням двох бічних сторін. Цей стиль, започаткований майстрами сіл Ямна, Шешори у першій половині XX ст., набув у цьому регіоні у другій половині століття найбільшого розвитку.

У дослідженні визначено окрему групу фактурно вирішених постаментів з імітацією під дерево або мурований камінь. Здебільшого такого типу постаменти зафіксовано на території східної Бойківщини, де вони поєднуються з хрестом, виготовленим "під дерево". Їх стилістика близька до аналогічних пам'ятників Прикарпаття. Проте на Гуцульщині встановлено специфічні ознаки цього типу постаменту, на формі якого позначився вплив інших видів народного мистецтва регіону.

Простежено значення полікультурного середовища Закарпаття у процесі формотворення постаментів. Їх виконували з плити, що, очевидно, слід пов'язувати з традиціями угорської народної меморіальної скульптури. Під таким впливом плита як основа для творення форм увійшла в міське угорське ремесло та народну творчість українців Закарпаття. Встановлено, що утворення

форм народних українських хрестів кінця XIX – початку XX ст. відбувалося шляхом використання нових (професійних міських) і давніх народних зразків.

На основі емпіричного матеріалу виділено два типи постаментів закарпатської школи. До першого належать такі завершення, форма яких утворена внаслідок профілювання плоскої плити. Для другого притаманне моделювання по товщині із застосуванням карнизів із фасаду. За формою такі карнизи диференційовано на прями, двосхилі, двоспадні, арочні.

У четвертому розділі – “Система художнього оздоблення тла пам’ятників”, – що складається з 4-х підрозділів, досліджено різьблення поверхні архітектурних форм хреста та постаменту. У пам’ятках регіону воно складається з фігурних зображень, декоративних геометричних та рослинних елементів і написів. У розділі проаналізовано особливості стилістики та іконографії цих елементів, їх місце і значення у структурі художнього тексту хреста.

У дисертації встановлено, що геометричні елементи є одними з найдавніших компонентів декору надгробків Карпат. Доведено вплив меморіальних пам’яток України козацької доби на іконографію хрестів регіону середини XVIII – XIX ст. Використовуючи контурне та плоскорельєфне різьблення, майстри створювали різноманітні композиційні схеми. Найуживанішою серед них було розміщення хреста на середхресті в поєднанні з іншими компонентами декору на кінцях вирізного знаку. Такий символ передбачає, як правило, великі розміри зі складною формою підніжжя. Ці знаки були своєрідною інтерпретацією Голгофського хреста, традиція використання якого у надмогильній скульптурі стала популярною для центральної України XVIII ст. На пам’ятниках Гуцульщини XIX ст. розміщений на середхресті хрест іконографічно поєднувався з розетами та іншими елементами декору, розвинутими в сакральному мистецтві, такими, як місяць, сонце, зорі. Зроблено спробу вкласти у логічну символічну структуру антропоморфізовані символи в поєднанні з іншими частинами оздоблення надгробка.

Починаючи з кінця XIX ст., геометричний декор урізноманітнюється, з’являються нові знаки та вдосконалюються вже практиковані, використовуючись у контексті нової іконографії. Їх пластичне вирішення стає виразнішим. У галицькій частині Карпат знак хреста перестає посідати чільне місце в декорі. Він поєднується з іншими компонентами, такими, як Розп’яття, рослинні форми тощо. Його виняткове значення в декорі збереглося тільки на Закарпатті, де внаслідок відсутності в оздобленні надгробків Розп’яття зображений на середхресті хрест ототожнювався з фігурою Сина Божого. Урізноманітнення зображуваних форм таких знаків не надає їм, на відміну від попереднього періоду, великої складності.

У східній частині Карпат зафіксовано використання чаші, серця, а на Гуцульщині (рідше – на Закарпатті) відзначено популярність космогонічних знаків: розет, зорі, концентричних кіл, у яких язичницька символіка поєднується з християнським змістом. Великою інваріантністю позначені розети. Ці знаки вживалися завжди з парною кількістю пелюсток, у різних місцевостях Карпат набували характерних форм, рельєфного вирішення. Буковинську частину регіону характеризує графічна стилістика, а Гуцульщину – пластична виразність. Розети виконувалися переважно на завершеннях трьох верхніх кінців хреста, проте формувалися також локальні відміни. Деяко рідше від попередніх знаків в оздобленні надгробків використовувалися кола чи декілька концентрично вписаних кіл. Виявлено регіональні схеми їхнього розташування на надгробку, окремі з них є локально типовими для Карпат.

Звернено увагу на практику використання у дослідженому регіоні національного символу – тризуба. Цей давній релігійно-магічний знак у 20-х роках ХХ ст. символізував державність України та означував національну приналежність у тогочасних суспільно-політичних, поліетнічних умовах.

Поруч із геометричними, в декорі надгробків кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. використано рослинні форми, які в символічному значенні пов'язані з поховальною обрядовістю. У Карпатах такий декор найбільше розвинувся в їх східній частині. На відміну від геометричних знаків, у цих елементах використовується випуклий рельєф. Однак їх форма (на зразок дерев'яних, мосяжних хрестів) моделювалася площинно. Процес творення рослинної орнаментики кам'яних надгробків відбувався під впливом традиції церковного, міського ремесла або завдяки творчій фантазії майстрів.

Окреме місце відведено пластично виразному та насиченому рослинними формами декорові Гуцульщини, де отримали поширення трав'янисті криволінійні елементи. Унікальні квіти-знаки походять із Косівщини, а багатогранним оздобленням позначені хрести у селі Микуличин. Зображення рослин розміщено на завершеннях кінців рамен або у поєднанні з іншими формами по всьому тлу хреста й постаменту, що спричинило виникнення відповідних композиційних схем. Зауважено, що важливе символічне значення відведено вінку і його похідним. Значення кругової форми незаперечно при обрамленні Розп'яття. На деяких хрестах фігура Сина Божого характерно поєднується з гілками ялини, дрібними квітковими формами. На Закарпатті переважають орнаментальні плоскорельєфні мотиви виноградної лози, що входять до складу оздоблення постаментів. Окрім основного символічного значення, згадана лоза в тодішніх умовах могла вказувати на приналежність до православної віри. Бойківщину, в свою чергу, у використанні рослинних елементів характеризує зв'язок із церковним ремеслом, меморіалістикою

сусідніх низинних територій. Тут в обрамленні Розп'яття застосовувалися гілки дуба, а в декорі постаментів – листя аканта, троянди.

Характерною складовою пам'ятників Карпат є фігурне різьблення. Емпіричні матеріали підтверджують передусім поширення Розп'яття, а також зображень святих. Незважаючи на намагання різьбярів дотримуватися встановлених каноном норм, у вирішенні фігур простежено певні зміни. По-перше, виконання їх у різних рельєфах, по-друге, диференційоване пропорційне співвідношення з хрестом і, по-третє, відмінні особливості трактування форм. За стилістичними ознаками фігурного різьблення виділено дві школи: гуцульську та бойківську. Так, Розп'яття на Бойківщині, як правило, вирізняються тяжінням до реалістичного трактування фігури Ісуса. Для Гуцульщини характерна спрощеність і деформація. Розп'яття, що його в регіоні виконували на середхресті, в межах цих загальних ознак вирізнялися певними особливостями. Незважаючи на переважаючу анонімність творів, у дисертації простежено приналежність пам'яток до того чи іншого майстра, осередка, близької за манерою групи, яка розглядає еволюції через вплив робіт попередників на пам'ятки новішого часу. Особлива інваріантність характерна для Гуцульщини, де фігури Ісуса позначені яскравою народною стилістикою. Розп'яття з підкресленою декоративністю та специфічною стилізацією, характерною для дерев'яних хрестів регіону, виконував майстер В.Федюшко із села Тюдів. Розп'яття оригінальних форм притаманні осередкам із сіл Брустурів та Микуличин. У цій частині Карпат встановлено іконографічну схему, при якій Розп'яття поєднувалися з розміщеними на кінцях хреста фігурами ангелів і розет. При цьому ангели та зображення Сина Божого виконувалися завжди в однаковому рельєфі. Характерними є складніші композиційні схеми, наприклад із села Микуличин.

Конкретизовано, що рельєфне виконання Розп'ять на Гуцульщині позначено різноплановістю. Виявлений емпіричний матеріал дає підстави стверджувати про первинність у Карпатах рельєфу, виконаного на вглибленому тлі, перед випуклим. Такі найдавніші Розп'яття в нішах оригінальної форми походять із 60-х років XIX ст. (Брустурівський осередок).

За стилістичними ознаками виділено декілька груп Розп'ять із Бойківщини. Особлива прив'язаність багатьох до міського ремесла, прагнення до реалізму призвели до наслідування складних ракурсів. Водночас у віддалених гірських селах зафіксовані роботи, виконані в яскравому народному стилі, позначені творчою безпосередністю майстра.

Тенденції, характерні для Розп'ять, простежено й у різьбі інших фігур, які виконували на постаментах. Це, перш за все, такі з найшанованіших святих, як Богородиця та св. Микола. Виробилися певні схеми їх розташування,

іконографія, стилістика. На Гуцульщині постаті святих розміщували з фасаду та в повний ріст, а на Бойківщині практикувалося різьблення фігур на кількох сторонах постаменту.

Важливим компонентом надмогильної скульптури є меморіальні написи. При всій їх різноманітності простежено окремі закономірності висловлювань, зв'язок із культурою регіону. Найкоротші оригінальні написи, що датуються ХІХ ст., виявлено на Гуцульщині та Закарпатті. З кінця ХІХ ст. збереглася велика кількість їх ускладнених варіантів. У цей період написи стають різноплановішими, збагачуються форма і зміст висловлювань, що доповнюються декоративними символічними знаками. Зокрема, набули поширення оригінальні написи із зазначенням батьківства, родинної приналежності, детальної інформації про покійника та обставин його смерті. Маючи інформаційне призначення, написи творчо впліталися у систему оздоблення надгробка. Традиція провідного значення напису у виконанні надгробків, що розвинулася в меморіалпластиці України ХVІІ – ХІХ ст., суттєво позначилася на декорі пам'яток Карпат середини ХVІІІ – ХІХ ст. Звернено увагу на те, що у характерних для того часу пам'ятниках, де хрест виконувався без основи або на невеличкому постаменті, напис заповнював нижню частину вертикального рамена або різьбився на середхресті чи заповнював усе тло вирізного знаку. З поширенням на межі ХІХ – ХХ ст. високих постаментів меморіальний напис із форми хреста переходить на основу, поступово втрачаючи роль у декорі. Текст наносився переважно на епітафіях урізноманітнених форм, що не лише наслідували міські зразки, але й набували самобутніх неповторних вирішень.

У **висновках** узагальнено основні результати дослідження:

1. Аналіз формування меморіалознавства переконливо засвідчує, що українські народні кам'яні надмогильні хрести як невід'ємна сутність національної культури привертають увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників. Охарактеризовано зміст мистецтвознавчих досліджень, присвячених проблемі меморіалознавства, початок яких сягає середини ХІХ ст. і має кінцеву відмітку, позначену початком ХХІ ст. Окреслено основні принципи, за якими здійснювалися наукові розробки про хресторобну культуру.

2. Доведено, що хрест, виступаючи сакральним символом із давньої історією, утвердився в культурах народів світу, у тому числі й духовних надбаннях українців. Активний розвиток хресторобного мистецтва спричинив виникнення нових форм і типів хрестів, удосконалення техніки їх виготовлення.

3. Вагому частку хресторобної культури України становлять кам'яні надмогильні хрести, практика виготовлення яких у кожному регіоні позначена своїми особливостями. Зокрема, на західноукраїнських землях, починаючи з

XVIII ст., формується традиція кам'яної хресторобної культури, характерними особливостями якої стали лаконічність форм, рельєфна виразність декору та використання рослинних, геометричних форм і фігурного різьблення надмогильників. Формування численних осередків виготовлення кам'яних хрестів у цьому регіоні припадає на XIX – першу половину XX ст.

4. Установлено, що народні кам'яні надмогильні хрести Карпат розвивалися на тлі міцно сформованої в регіоні культури хреста. У світогляді гірських мешканців та народній творчості символ Христової Віри переплівся з елементами язичництва. Регіональні етнокультурні особливості вплинули на мистецьке вирішення та художні видозміни зразків хресторобного мистецтва, зокрема ландшафтних знаків.

Наявність у досліджуваному регіоні покладів каменю, придатного для художнього різьблення, його промислової розробки, розвиток каменярства відіграли важливу роль в еволюції хресторобної народної творчості.

5. Виявлено, що архітектура народних кам'яних пам'ятників розвивалася від надгробка у вигляді хреста до надмогильника – хреста з високим постаментом. Її формування стало продовженням давньоукраїнської хресторобної традиції. Спорідненість із козацькою меморіалістикою на початковому етапі переходить у регіоні наприкінці XIX – на початку XX ст. у тісний зв'язок із міською надмогильною скульптурою та пам'ятниківством сусідніх народів. Визначальну роль у формотворенні надгробків мало геополітичне, етнокультурне становище Українських Карпат: перетин культур Сходу й Заходу, виражена локальна диференціація мистецьких зв'язків. З'ясовано, що найбільш піддатливою до зовнішньокультурних впливів була народна меморіальна різьба Бойківщини та Закарпаття.

6. Установлено, що народні кам'яні надмогильні хрести Українських Карпат мають сформовану систему художнього оздоблення, найпоширенішими компонентами якого є геометричні, рослинні елементи та меморіальні написи. Відповідно до утвердженої в Західній Україні традиції, кам'яні надмогильні хрести східної частини Карпат середини XIX – першої половини XX ст. оздоблювалися фігурним різьбленням. У результаті художнього аналізу визначено дві школи їхнього виконання: гуцульську і бойківську. Декор хрестів середини XVIII – XIX ст. розвивався під значним впливом надмогильних хрестів України козацької доби. У процесі еволюції оздоблення надмогильників кінець XIX – першу половину XX ст. визначено як період нововведень в іконографії та пластичному вирішенні системи декору, виразного окреслення відмінностей між його художньою інтерпретацією у східній частині Карпат та на Закарпатті. Найбільше народна специфіка мистецького мислення проявилася на Гуцульщині, де добре збереглися традиційні іконографічні схеми, виразніше відчутний зв'язок із дохристиянською культурою.

Вивчення народних кам'яних надмогильних хрестів Українських Карпат середини XVIII – першої половини XX століття підтверджує, що ця глибока культурологічна проблема не вичерпується межами одного дослідження і вимагає подальших наукових розробок.

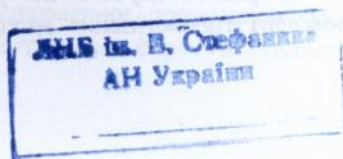
Основні положення дисертації автором викладено у таких публікаціях:

1. Кузенко П.Я. Надмогильні хрести Прикарпаття (XVIII – перша половина XIX ст.) // Галичина. – 1999. – № 3. – С.171-173.
2. Кузенко П.Я. Збереження меморіальних пам'яток: до питання аналізу форм кам'яних надмогильних хрестів Карпат // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – К.: ДАКККиМ, 2002. – № 1. – С.68-72.
3. Кузенко П.Я. Фігуративне різьблення кам'яних надмогильних хрестів Карпат (кін. XIX – пер. пол. XX ст.) // Пам'ятки України. – 2004. – № 4. – С.102-113.
4. Кузенко П.Я. Хрест як важливий елемент культури Карпат // Народознавчі зошити. – 2004. – № 1-2. – С.167-171.
5. Кузенко П.Я. Каменеробні ремесла Українських Карпат кінця XIX – XX ст. // Українська академія мистецтва. Досл. та наук.-метод. пр. – Вип.11. – К., 2004. – С.318-324.
6. Кузенко П.Я. Кам'яні надмогильні хрести Карпат: аналіз меморіальних написів (XIX – перша половина XX ст.) // Перевал. – 1999. – № 3. – С.211-213.
7. Кузенко П.Я. Кам'яні надмогильні хрести Карпат: особливості художнього оздоблення // Родовід. – Ч.18-19. – К., 2002. – С.112-116.
8. Кузенко П.Я. Витоки дослідження надмогильних хрестів в Україні // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Ідея національної церкви в Україні”. – Тернопіль, 1997. – С.54-56.

Кузенко П.Я. Народні кам'яні надмогильні хрести Українських Карпат середини XVIII – першої половини XX століття (історія, типологія, художні особливості). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.01 – теорія та історія культури. – Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Київ, 2005.

Дисертація присвячена дослідженню народних кам'яних надмогильних хрестів Українських Карпат середини XVIII – першої половини XX ст. На основі вперше введеного в науковий обіг потужного комплексу пам'яток та аналізу літературних джерел, у роботі розкрито особливості цього виду народної творчості в регіоні.

Високорозвинене хресторобне ремесло в Україні, культура хреста знайшли відображення і в Карпатах, де цей знак із часу запровадження християнства поступово утвердився серед їх жителів. Аналіз емпіричного матеріалу свідчить, що камінь мав широке використання для виготовлення ландшафтних, зокрема надмогильних хрестів. У роботі розглянуто історію та специфіку розвитку меморіалістики, проведено типологізацію артефактів, проаналізовано їх художні ознаки. У процесі наукового пошуку встановлено, що формування народних кам'яних надмогильних хрестів Українських Карпат відбувалося під впливом міського пам'ятникарства, народного мистецтва та частково малої сакральної архітектури сусідніх народів.

Ключові слова: кам'яні надмогильні хрести, хресторобне ремесло, іконографія, типологія, художні особливості.

Кузенко П.Я. Народные каменные надмогильные кресты Украинских Карпат середины XVIII – первой половины XX столетия (история, типология, художественные особенности). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.01 – теория и история культуры. – Государственная академия руководящих кадров культуры и искусств, Киев, 2005.

Диссертация посвящена исследованию народных каменных надмогильных крестов Украинских Карпат середины XVIII – первой половины XX ст. На основе впервые введенного в научный обиход мощного комплекса достопримечательностей и анализа литературных источников в работе раскрыты особенности этого вида народного творчества в регионе.

Високоразвитое крестодельное ремесло в Украине, культура креста нашли отражение и в Карпатах, где этот знак со времени принятия христианства постепенно утвердился среди их жителей. Анализ эмпирического материала свидетельствует, что камень имел широкое бытование для изготовления ландшафтних, в частности надмогильных крестов. Развитие каменного крестопроизводства в Карпатах обусловлено наличием здесь больших залежей пригодного для обработки материала. Значительный подъем обработка камня испытала в конце XIX – в начале XX ст. Камнеобрабатывающее ремесло прошло путь от бытового явления к искусству изготовления памятников. В процессе экспедиционных поисков удалось установить имена отдельных мастеров-крестоделов Карпат первой половины XX ст., в частности Е.Нимчук, С.Капитанчука, И.Фицича, В.Федюшко.

В работе изучена история и специфика развития меморіалістики, проведена типологізація артефактів, проаналізовані їх художественные

признаки. Проработанный материал свидетельствует, что архитектура каменных надмогильных крестов Карпат имеет региональные особенности в решении формы креста и постамента. В творении формы креста органически объединялась лаконичность западной и повышенное видоизменение, свойственное восточной традиции. В художественной интерпретации этого компонента каменного надгробия народный мастер фокусировал фантазию на совершенствовании рамен, не нарушая его установленной схемы, как это имело место на юге Украины. Художественные изменения резчик выполнял взвешенно, что определило сдержанность и четкость форм крестов Карпат.

В процессе изучения особенностей архитектуры мемориалстики региона установлено, что форма каменного креста, как правило, дополняется постаментом. Он, имея конкретное функциональное назначение, наделялся, кроме художественного, важным символическим содержанием и имел своеобразное архитектурно-декоративное решение. Формирование постамента происходило постепенно – от малых форм к монументальным, что под влияниями городского ремесла утвердилось, начиная со второй половины XIX ст.

Система художественного оформления фона памятников (поверхности архитектурных форм креста и постамента) исследуемого региона состоит из декоративных геометрических и растительных элементов, фигурных изображений и надписей.

На иконографию крестов Украинских Карпат середины XVIII – XIX ст. повлияли мемориальные достопримечательности Украины козацких времен. Установлено, что самым давним является геометрический декор, который, начиная с конца XIX ст., становится разнообразнее, наполняясь новыми знаками. Происходит совершенствование техники исполнения уже известных элементов, их используют в контексте новой иконографии, пластическое решение становится более выразительным. В отделке надгробия исследуемого периода использованы растительные формы, которые в символическом значении связаны с обрядами захоронения. Этот вид декора больше всего развился в восточной части Карпат. Пластической выразительностью и насыщенностью растительными формами, в частности, отмечены надгробия Гуцульщины.

Характерной составляющей памятников Карпат является фигурная резьба. Эмпирические материалы подтверждают, прежде всего, распространение Распятия, а также изображений святых (Божьей Матери, святого Николая). При выполнении народными резчиками фигур очевидна попытка придерживаться установленных канонов, однако присутствуют определенные изменения: выполнение их в разных рельефах, дифференцированное пропорциональное соотношение с крестом и отличные особенности трактовки форм. По стилисти-

ческим признакам выделено две школы фигурной резьбы: гуцульскую и бойковскую. Так, Распятие на Бойковщине, как правило, характеризуется притяжением к реалистичной трактовке фигуры Иисуса, а Гуцульщине свойственны упрощенность и деформация.

В процессе научного поиска установлено, что формирование народных каменных надмогильных крестов Украинских Карпат происходило под воздействием городских надгробий, народного искусства и частично малой сакральной архитектуры соседних народов.

Ключевые слова: каменные надмогильные кресты, крестодельное ремесло, иконография, типология, художественные особенности.

Kuzenko P.Y. Folk Grave Stone Crosses of Ukrainian Carpathians of the middle XVIII – first half of the XX th century (history, typology, art peculiarities). – Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of art on the speciality 17.00.01 – Theory and History of Culture. – State Academy of Managing Personnel of Culture and Arts, Kyiv, 2005.

The thesis is dedicated to the research of folk stone grave crosses of Ukrainian Carpathians in the middle of XVIII – first half of the XX th century. Based on the first put into practice powerful complex of monuments and the analysis of literature sources the peculiarities of this kind of folk art in the region are submitted in the thesis.

The highly developed art of cross-making, the culture of cross found their reflection in the Carpathians, where this symbol has gradually established among the population of the region since the times of Christianity introduction. The analysis of the empiric material proves that stone was widely used for making landscape particularly grave crosses.

The peculiarities of the development and the history of memorialplastics and typologisation of artifacts are also considered, and their art characteristics are analyzed.

In the process of research it is stated that the formation of folk grave stone crosses of Ukrainian Carpathians performed under the influence of local memorial-making, folk art and partly small sacral architecture of neighboring nations.

Key words: stone grave crosses, cross-making, iconography, typology, art peculiarities.

Підписано до друку 12.10.2005 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. №39.
Тираж здійснено у видавництві Івано-Франківського
державного медичного університету.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №1100 від 29.10.2002 р.
76000 м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 2.

АВ 65.290

Мист.

Мист

МЕРТ...